

Kahire 1301, s. 130, 142-143, 161, 203, 205, 260-262, 271, 290, 298, 348, 349, 364, 371, 392, 393, 409, 419, 427; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les zirides*, Paris 1962, s. 36, 431, 440, 462, 464, 486, 747; Abdülvehhâb b. Mansûr, *Kabâ'ilü'l-Mağrib*, Rabat 1388/1968, I, 304; T. Lewicki, "Mazâta", *El²* (İng.), VI, 943-948.

İBRAHİM HAREKÂT

MEZDEKİYYE

(المزديكية)

Milâttan sonra

V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî hareket.

Arapça kaynaklarda Mezdekiyye ve Mezâdika, Farsça'da Mezdekân, Batı dillerinde Mazdakisme (Fr.), Mazdakism (İng.), Mazdakiten (Alm.), Türkçe'de Mazdekiyye ve Mazdek dini olarak adlandırılan bu hareket, ismini Sâsânîler dönemi İran'ında Kubâd'ın (Kavâd) saltanatı sırasında (488-496, 498-531) yaşayan ve bir çeşit komün toplım yapısını savunan İranlı reformist Mezdek b. Bâmdâd'dan almıştır. Ancak asıl kurucusunun Mezdek'ten iki asır önce yaşayan, Fars ülkesindeki Fâsâ başrahibi (mobâz) Hurragân'ın oğlu Zerâdüş (Zerdüş) olduğu ve ona tâbi olanlara Zerâdüştekân denildiği belirtilmektedir. Fakat Zerâdüş'ün kimliği kesin biçimde bilinmemekte, onun gerçekte Bundos adlı bir Maniheizt olup İmparator Diocletien döneminde (245-313) Roma'da ortaya çıktığı, daha sonra İran'a giderek Maniheiztler'in çoğunluğuna karşıt görüşlerini orada yaydığı ve bu hareket mensuplarına "derist-dênân" (doğru din mensupları) denildiği (*EP²* [Fr.], VI, 941), diğer taraftan Zerâdüş ile Bundos'un farklı kişiler olduğu, hatta Zerâdüş'ün milâdî V. yüzyılda yaşadığı, böylece Zerâdüştekân hareketinin başlangıcının Zerdüştiliğin kurucusu Zerdüş'ün 1000. yılına rastladığı da nakledilmektedir.

Mezdek b. Bâmdâd'ın kimliği de tartışmalıdır. Onun İstahr veya Tebriz, Fâsâ (Nâsâ), Taberî'ye göre ise Kûtûl'amâre yakınındaki Mâzerâyâ ile aynı yer olarak kabul edilen Mederiyye'de doğduğu rivayet edilmekte, Mezdek kelimesinin şahıs adı değil bu hareketin liderinin unvanı olup asıl adının İndarazar olduğu ileri sürülmektedir (*a.g.e.*, VI, 941-942). İbnü'n-Nedîm ise Mezdekü'l-kadîm ve Mezdekü'l-âhir diye iki Mezdek'ten bahsetmekte, ikincisinin Kubâd döneminde ortaya çıktığını ve Enûşirvân tarafından öldürüldüğünü söylemekte (*el-Fihrist*, s. 406), Mes-

'ûdî de onu zındık diye zikretmektedir (*Mürûcû'z-zeheb*, I, 263).

Mezdekiliğin menşei de ihtilâfıdır. Şehristânî'nin Ebû İsâ el-Verrâk'tan aktardığına göre Mezdek'in fikirleri çoğunlukla Mani'nin görüşlerine benzemektedir (*el-Milel*, I, 249). Otakar Klima, Mezdekiyye'yi Sâsânî İranı'nda sosyal ve ekonomik şartların beraberinde getirdiği dinî kisve içinde bir içtimâî hareket şeklinde değerlendirmekte, Arthur Christensen ise Mezdekiliğin her şeyden önce dinî bir akım olup kaynağını Maniheizm'den aldığını, Grekçe kaynaklarda da böyle nitelendirildiğini söylemekte, Puech de aynı kanaati paylaşmaktadır.

Hareketin doktrini Maniheizt olmaktan çok düalist ve genelde gnostiktir. Mezdekiliğin taşıdığı çizgiler sebebiyle Maniheizm'e yakınlığı söz konusu edilse de başlangıçta Maniheizm'den çok Zerdüşti bir karakter göstermektedir. Bu hareket ilk defa muhtemelen Zerdüştiliği, sınıf engellerini aşip seçkinci olmayan bir şekilde bütün halka hitap edecek tarzda takdim etme teşebbüsü olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü Mezdekiliğin temel görüşlerini teşkil eden mülk ve kadında ortaklık fikri Avesta'da mevcuttu (*El²* [Fr.], VI, 941). İbnü'n-Nedîm de ilk Hürremiler'i (Mezdekiler), taraftarlarına bu fikirleri aşılayan ve Mezdekü'l-kadîm denilen biri tarafından kurulmuş bir Zerdüşti mezhep şeklinde göstermektedir (*el-Fihrist*, s. 406).

Kaynakların Mezdek'e nisbet ettiği görüşlerin en önemlisi insanlar arasındaki kıskançlık ve anlaşmazlık sebeplerini ortadan kaldırmak, mülkte ve kadınlarda ortaklaşa kullanım hakkı getirmektir. Mezdek, insanların mutsuzluğunun en önemli sebebinin kin ve nifak olduğunu ve bunların kendi eşitsizlikleri sebebiyle meydana getirildiğini savunmuştur. Ona göre insanlar yaratılıştan eşittir, dolayısıyla mevcut eşitsizliğe bir son vermek gereklidir. Bu sebeple bir kimsenin diğerinden fazla mal mülke veya kadına sahip olması doğru değildir. Mezdek'e göre maddî şeylerden barışçı bir sosyal ve ekonomik düzen içinde itidalle ve eşitlikçi bir tarzda faydalanmalıdır. Mezdek, Tanrı'nın yiyecekleri eşit biçimde tüketilmek üzere verdiğini, fakat insanların böyle davranmadığını, dolayısıyla zenginden alıp fakire vermek gerektiğini belirtmekte; arzu, öfke, intikam, ihtiyaç ve aç gözlülük şeytanlarını yenebilmek için malların ve kadınların paylaşılmasını öğütlemektedir. Pseudo-Josuele Stylite'e göre Zerâdüştekân her erkeğin istediği kadın-

la ilişki kurabileceğini söylüyordu, Kubâd da asillerin eşlerinin zina yapmasına izin vermişti. Otakar Klima ve İhsan Yarşâtir'e göre ise Mezdekiyye tek eşliliğe ve asillerle asil olmayanların evliliğini engelleyen kuralların yıkılmasına taraftardır. Açlık ve savaşlar sebebiyle nüfus krizi yaşayan İran'da Kubâd asil kadınların diğerleriyle evlenmesine imkân tanımıştır (*El²* [Fr.], VI, 943).

Mezdekiyye'nin kozmogoni anlayışına göre başlangıçta ateş, su ve toprak şeklinde üç unsur vardı; bunlar iyiyi ve kötüyü yöneten iki kozmik gücü oluşturmuştu. Bunlardan ışık tanrısı dünyayı temyiz, anlayış, hâfıza ve zevk adlı dört güç tarafından yönetilmektedir ki bu güçlerin de kendilerinden daha aşağı seviyede olan yedi yardımcısı vardır.

Kâdî Abdülcebbar'a göre düalist mahiyetli bir inanç taşıyan Mezdekiyye, kadîm asillardan nurun kendi iradesiyle hareket edip bilgi ve duyu sahibi olduğuna, karanlığın ise diğerleriyle uyum halinde hareket ettiğine, cahil ve duyusuz bulunduğu inanmaktadır (*DîA*, XXIV, 111). İbn Hazm'a göre Mezdekiyye âlemin ezelliliği fikrini taşıması sebebiyle dehrîdir. Cemâleddîn-i Efgânî de Mezdekiler'in neycirî (natüralist) olduğunu söylemektedir (*a.g.e.*, IX, 108-109).

Mezdek'in yaydığı bu dinî akım, özellikle Kubâd zamanında ülkenin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla siyasî hayatta büyük etki yapmıştır. V. yüzyılın sonunda İran hem siyasî hem sosyal yönden oldukça kötü haldeydi. Firûz döneminde ülke yedi yıl süren bir kıtlık ve açlık felâketine uğramış, 484'te Eftalitler'e (Heyâtîle-Akhunlar) karşı doğuda alınan ağır yenilginin ardından Sâsânîler vergi ödemek durumunda kalmış, siyasî istikrarsızlığın yanında ekonomik bozukluk durumdan memnun kalmayanların sayısını arttırmış, bu da Mezdek'in sosyal doktrinleri için uygun bir ortam hazırlamış ve neticede Kubâd, Mezdekiliği kabul etmiştir.

Theodor Nöldeke, Kubâd'ın güçlü ve yetenekli bir kral olduğunu ve tamamıyla din dışı sebeplerle, asiller ve rahipler sınıfının gücünü kırmak için bu harekete meylettiğini ifade etmektedir. A. Christensen, Mezdekiyye'yi Maniheizm'in bir dalı, Kubâd'ı da samimi bir dindar ve insanları seven bir kral, halkın refahını isteyen, dinî ve insanî duyguları sebebiyle Mezdekiyye'ye meyleden biri olarak göstermektedir. Otakar Klima ise Mezdek'i militan sosyal reformcu, Kubâd'ı da bu hareketi kendi lehine kullanmak isteyen

usta bir siyasetçi şeklinde değerlendirilmektedir. Asillerle yüksek rahipler sınıfının nüfuzunu kırma ve dengeleri yeniden kurma zaruretinin Kubâd'ı, bu sınıfların imtiyazlarını ortadan kaldırma hedefi güden bir dinî hareketten kendi çıkarları için faydalanmaya sevkettiği de belirtilmektedir. Kubâd'ın Mezdekîliğe katılmasında muhtemelen hem dinî hem siyasî sebepler rol oynamıştır (Ehsan Yarshater, III/2, s. 991; *EP*² [Fr.], VI, 942).

Kubâd'ın Mezdekîliği kabul etmesiyle mülkûn yeniden paylaşımı ve kadınlar konusundaki ortaklık uygulamaları karışıklıklara yol açmış, ayaklanmalar ve yağmalar başlamış, Kubâd 496 yılında asiller ve din adamları tarafından azledilip tutuklanmış, yerine kardeşi Câmâsb getirilmiştir. Kubâd bir süre sonra Eftalitler'in desteğini sağlayarak iktidarı yeniden ele geçirmiş (498), 528 yılı Mihrican bayramı sırasında Mezdek taraftarlarına genel bir katliam düzenlenmiş ve Mezdek, Kubâd veya oğlu Enûşîrvân tarafından öldürülmüştür. Kubâd'ın yerine geçen oğlu Enûşîrvân zamanında 531'de Mezdekîler ikinci defa katliama tâbi tutulmuş ve kitapları yakılmıştır. Katliamdan sonra Mezdekîlik, taraftarlarının kimliklerini gizlemesi sebebiyle karanlık bir mezhep haline dönmüştür. Katliamdan kurtulan Mezdekîler ya gizlenmiş ya da Orta Asya'nın Sâsânî hâkimiyeti dışındaki bölgelerine kaçmışlardır. İslâm'ın başlangıcında İran'ın çeşitli yerlerinde kırsal bölgelere dağılmışlardır. Bunlara Rey ve Hemedan bölgesinde Mezdekiyye, Cürcân'da Muhammire, Orta Asya'da Mübeyyize deniliyordu.

VIII ve IX. yüzyıllarda Mezdekiyye her biri bir şahıs adıyla anılan çok sayıda alt gruba ayrılmıştır. VIII. yüzyılda Keysânîyye ile birleşmiş ve bu birleşmeden Ebû Müslimiyye Sünbâziyye, Mukannaiyye ve Hürremiyye gibi gruplar ortaya çıkmıştır. Mezdekiyye ile ilgili son referans İlhanlılar dönemine aittir. Mezdekiyye'nin, başta Bâtînlilik ve İsmâîlîlik olmak üzere Hürremiyye, Mübeyyize, Muhammire, Mukannaiyye ve Râvendîyye gibi mezheplerde etkili olduğu da kabul edilmektedir (ayrıca bk. HÜRREMİYYE).

Mezdekiyye hakkındaki kaynakları Süryânîce-Grekçe ve Arapça-Farsça şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bu konudaki bilgilerin tamamına yakını harekete karşı olanlardan gelmektedir. Mezdekiyye hakkında en eski kaynak Pseudo-Josue le Stylite'e ait Süryânîce tarih kitabıdır. Grekçe'de ise VI. yüzyılda Procope, Agathias ve Antakyalı Malalas'a ait kitap-

lar vardır. Mezdekiyye'ye dair Farsça ve Arapça eserlerin başlıca kaynağı Sâsânî krallık tarihi olan, İbnü'l-Mukaffa'nın Arapça'ya çevirdiği *Hudâynâme* (*Siyerü'l-mülûk*) adlı eserdir. Ancak eserde Mezdekiyye hakkındaki bilgiler İbnü'l-Mukaffa' tarafından eklenmiştir. İbnü'l-Mukaffa' ayrıca *Mezdeknâme* isimli bir eseri de *Kitâbü Mezdek* adıyla Arapça'ya çevirmiş, bunlar Bîrûnî, İbnü'l-Belhî ve İz-zeddin İbnü'l-Esîr tarafından kullanılmıştır. Bu kaynaklar genellikle Kubâd ve Enûşîrvân döneminin olaylarıyla ilgilenmekte, Mezdek'in öğretileri hususunda fazla bilgi vermemektedir. Onun öğretileriyle ilgili temel kaynak Ebû İshâ el-Verrâk'a ait olup Şehristânî ondan nakilde bulunmaktadır. İbnü'n-Nedîm'deki bilgiler ise daha bağımsız ve tarafsızdır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Dîneverî, *el-Ahbârü't-tiwâl*, s. 65-66; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 164; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 263; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecedüd), s. 405-406; İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme* (nşr. G. le Strange - R. A. Nicholson), Frankfurt 1993, s. 23, 84-91; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 249-250; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XV, 188-189; A. Christensen, *Le règne du roi Kawâdh I et le communisme mazdakite*, Copenhagen 1925; a.mlf., *L'Iran sous les sassanides*, Copenhagen 1936, s. 311-357; a.mlf., *Îrân der Zamân-i Sâsânîyân* (trc. Reşid Yâsemî), Tahran 1368 hş.; G. Widengren, *Les religions de l'Iran* (trc. L. Jospin), Paris 1968, s. 341-343; Ehsan Yarshater, "Mazdakism", *CHIr*, III/2, s. 991-1024; Hayâl Amrohî, *'Akâ'id-i Mezdek*, Tahran 1974; Âtîf Şûkrî Ebû Avz, *ez-Zendeke ve'z-zenâdika*, Amman, ts. (Dârü'l-fikr), s. 59-64; J. R. Russel, "Mazdakites", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, VIII, 236-238; Mihrî Bâkırî, *Dinh-ye Irânî Pîş ez İslâm: Iranian Religions in Pre-Islamic Period*, Tabriz 1997, s. 130-138; P. Crone, "Kavâd's Heresy and Mazdak's Revolt", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, XXIX, London 1991, s. 21-34; M. Guidi, "Mezdek, Mazdak", *IA*, VIII, 201-205; a.mlf. - [M. Morony], "Mazdak", *EP*² (Fr.), VI, 941-944; W. Sundermann, "Cosmogony and Cosmology IV. in the Mazdakite Religion", *Elr*, VI, 315-317; Gherardo Gnoli, "Mazdakism", *ER*, IX, 302-303; Hayrani Altıntaş, "Dehriyye", *DİA*, IX, 108-109; Mustafa Sinanoğlu, "Kâdî Abdülcebbâr", a.e., XXIV, 111.

KENAN HAS

MEZEMORTA HÜSEYİN PAŞA

(ö. 1113/1701)

Osmanlı kaptan-ı deryâsı.

Menşei hakkında kesin bilgi olmamakla beraber Moritanyalı veya Mayorka asıllı olduğu ileri sürülmektedir. Gençliğinde Garp ocaklarına mensup bir denizci ola-

rak İspanyollar'la vuku bulan bir savaşta aldığı yaradan dolayı öldüğü sanıldığından kendisine "Mezemorta" (İtalyanca mezzomorto = yarı ölü) lakabı verilmiştir. On yedi yıl gibi uzun bir esaret döneminden sonra fide ile kurtarılmış ve Cezayir denizcileriyle birlikte Akdeniz'de faaliyet göstermeye başlamıştır.

1085'ten (1674) itibaren korsan olarak şöhet kazanan Mezemorta Hüseyin Ağa zamanla Cezayir'in önemli şahsiyetleri arasına girdi. 1094'te (1683) Duquesne kumandasındaki Fransız donanmasının Cezayir'e saldırması üzerine anlaşmaya boyun eğen Cezayir Dayısı Hasan Baba tarafından amiral gemisine rehine olarak gönderildi. Ortalıkı karıştıracığından çekindiği Hüseyin Ağa'dan kurtulduğunu düşünen ve kendisi gibi barış taraftarı olan yerlilerle yenicilerle dayanan Hasan Baba, Fransız amiralinin istediği savaş tazminatını halktan toplayamadı. Bu durum karşısında Mezemorta Hüseyin Ağa, kendisinin sahile çıkarılması durumunda parayı temin edeceğine Fransız amiralinin inandırı ve limana çıktığında savaş taraftarı olan reislerle iş birliği yaparak Hasan Baba'yı öldürtüp idareyi ele aldı. Ardından Fransız donanmasına karşı savaşı yeniden başlattı ve Fransız donanması limanı terketmek zorunda kaldı. Böylece 1094'te (1683) Cezayir dayısı ve beylerbeyi olan Mezemorta Hüseyin Paşa, bir taraftan Fransız korsanlarına karşı kendi ticaretini korumak amacıyla denize donanma çıkarırken diğer taraftan halk arasındaki isyanları bastırmaya çalıştı. 1095'te (1684) İstanbul'dan donanma ile birlikte gelen kapıcıbaşı ve Fransız heyetiyle bir barış mukavelesi imzaladı. Aynı zamanda Tunus'ta görülen isyan olaylarını bastırma için kâhyası İbrâhim Hoca kumandasında bir ordu gönderdi. İki yıl süren mücadelelerin ardından Tunus'ta sükûnet kısmen sağlandı (İlter, II, 10-11, 143). Bunun üzerine kendisine hitaben yazılan evâhir-i Cemâziyelâhir 1097 (Mayıs 1686) tarihli fermanla Tunus meselesinin arzu ettiği gibi çözüleceği belirtildi ve artık ordunun Cezayir'e dönmesi istendi. Ayrıca Mora'yı işgal eden Venedik'e karşı Cezayir kalyonlarından oluşan bir donanma ile birlikte 2000 levent getirmesi ve vaktinde gelmediği takdirde işgalden sorumlu tutulacağı bildirildi (Saffet, *Mezemorta*, s. 120-122). Evâil-i Rebûlevvel 1100 (Aralık 1688) tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre bir ara yerine İsmâil Paşa'nın Cezayir beylerbeyiliğine (BA, MD, nr. 98, s. 75), kendisinin de kaptan-ı deryâlık gö-